

egy bibliát (*ayn bibel*) említ,¹⁷ Blasi Schwarz 1523-as végrendeletében is *ayn wibel* szerepelt,¹⁸ míg Peter Göckerl pék hagyatékában egy német nyelvű újszövetség (*das teutsch ewangely puech*) fordult elő.¹⁹ A templomok is valószínűleg rendelkeztek bibliával. Erre vonatkozó legkorábbi adatunk 1354-ből való, mikor a soproni polgárok feljelentették Henrik városplébánost, aki a városból történő távozásakor *unum calicem et libros decretales, novam legendam et bibiliam* (sic!) *ab ecclesia alienavit*.²⁰ Az *ecclesia* kifejezésen minden bizonnyal a Szt. Lélek templomot érthetjük, ahol – csaknem egy évszázaddal később – az első városi *liberey* is létrejött.²¹ Ezen kívül a bánfalvi Szt. Farkas templom 1502-ben kelt összeírásában találunk egy *I wibel vnd etlich puechel*-ről szóló bejegyzést,²² amit az 1519 és 1522 közötti inventárium már *Item ain gedruckhte bibel*-re egészít ki.²³ Itt kell megjegyeznünk, hogy a misekönyvek esetében forrásaink gyakrabban utalnak azok kézíratos vagy nyomtatott voltára.

7. Nem tudunk tehát választ adni a Gutenberg-töredék magyarországi ill. soproni ususát illetően, ezért csak valószínűsíthetjük azt, hogy az ismeretlen soproni könyvkötő helyi forrásból, talán valamely templom könyvtárából jutott hozzá Gutenberg *Bibliájának* töredékéhez. Hozzáfűzhetjük ehhez azt is, hogy a kötés időpontjában már szinte teljesen evangélikus vallású Sopronban egy „katolikus” biblia – s különösen annak apokrif része – nem képviselhetett különösebb értéket, ilyen célú felhasználása ezért nem számított sem pazarlásnak, sem szentségtörésnek.

A Soproni Levéltárban előkerült fragmentum ismeretében a CIH 610. számú tételét a következőképpen egészíthetjük ki (helyesbített adatokkal).²⁴

Biblia. [Lat.]

[Mainz: typogr. Bibliae 42 linearum (= Johann Gutenberg), c. 1454/55, non post Aug. 1456.]

2-2 tomi. T. 1: 324 ff., T. 2: 319 ff.

H - 3031. GW 4201. Pr 56. BMC I 17. Stillwell B460. Goff B-526.

Gutenberg-Jahrbuch 1959. p. 69.

a. Budapest, *Bibl. Nat.* 198. [fragm. quartae partis unius fol.: T.II. f.229. membr.]

b. Budapest, *Acad.* 1000 [fragm.: T.II. f.85. char.]

c. Sopron, *Arch. cod. frg.* 50. [fragm.: T.II. f.185. et 188. membr.]

GRÜLL TIBOR

A 36 soros Biblia és egy Sopronban előkerült töredéke. A soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Líceum Cb 122 jelzetten őrzött, nyolcadrét alakú kis könyve nyomtatott pergamentöredékbe volt kötve.¹ Első látásra sem volt kétséges, hogy bibliai szöveget nyomtattak rá, s az sem, hogy nagyon korai,

¹⁷ SoprOkI II/1. nr. 66. p. 267.

¹⁸ SoprOkI II/1. nr. 154. p. 413.

¹⁹ SoprOkI II/1. nr. 147. p. 400.

²⁰ SoprOkI I/1. nr. 168. p. 103.

²¹ Első erre vonatkozó adatunk Leinbater Mihály 1476. július 12-i végrendeletéből származik, aki 1 guldent adományozott a könyvtár részére. SoprOkI II/1. nr. 6. p. 186. A gyűjtés megkezdése feltehetően Slapan György plébános érdeme. L. HÁZI Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete*. Sopron 1939. 27–28.

²² SoprOkI II/5. nr. 9. p. 117. — vö. HÁZI J.: *i. m.* 264.

²³ SoprOkI II/6. nr. 242. p. 312.

²⁴ Ezúton köszönöm még ROZSONDAI Marianne-nak e közleményhez adott szíves észrevételeit, javításait, továbbá, hogy felhívta a figyelmemet a CIH-ben tévesen szereplő adatokra: az OSZK-ban őrzött Gutenberg-fragmentumnál hibás a fóliószámozás: az ott feltüntetett *f. 319.* azért is meglepő, mivel az egész 2. kötet áll összesen ennyi lapból; az Akadémián őrzött töredék lapszámozása szintén téves: 35 szerepel a 85 helyett, s a töredék anyaga nem *pergamen*, hanem *papír*.

¹ GRÜLL Tibornak köszönöm, hogy elhozta a kis könyvet, s átadta meghatározására.

sőt hogy betűtípusa alapján Gutenberggel áll szoros összefüggésben. Minthogy a *42 soros Biblia* faksimile kiadása² aránylag könnyen hozzáférhető Magyarországon is, a bibliai hely, s a szedésbeli eltérés gyorsan megállapítható volt. Betűtípusát a GfT³ 1502-es és 1802-es számú lapja alapján csaknem teljes biztonsággal azonosítani lehetett, csupán e táblán („BAMBERG: *Drucker der 36 zeiligen Bibel* [1457–58]”) a betűk mérete volt valamivel nagyobb. (Erre a cikk végén majd visszatérek). Az izgalmas kérdést, hogy ennek ellenére a *36 soros Biblia* egy pergamen töredékével állok-e szemben, csak egy eredeti példánnyal való egybevetés dönthette el.

A GW negyedik kötete 1930-ban jelent meg, s a 4202 számon katalogizált *36 soros Biblia* tizenhárom példányát sorolja fel. A példányszám azóta sem változott: négy teljes, négy csaknem teljes és öt csonka példánya maradt fenn. Mindegyik papír példány, és két vagy három kötetbe van kötve. A töredékek között azonban igen gyakori a pergamen, és nagy részük könyvkötésből származik. Kötetes pergamen példány mindmáig nem került elő. Teljes példány hozzánk legközelebb az osztrák Nemzeti Könyvtárban (ÖNB) található. Ez három kötetes, jelzete: Ink. 4. C. 16. Második köteté kézzel számozott CCXXI. levelének rektó és verző oldalán meg is találtam a kérdéses részt, amely minden részletében megegyezett a töredék akkor még csak külső oldalán látható szövegével és sormetszeteivel. Azóta a lefejtett kötés, vagyis a szépen restaurált pergamenlap (Szalai Zoltánné munkája) másik oldalát is azonosítottam, s hitelességéhez nem férhet kétség. A pergamen töredék mérete: 196 × 296 mm. Időközben alkalmam nyílt a müncheni Bayerische Staatsbibliothek B36 példányát is (2° Inc. s. a. 197 m) megnézni. Ez csonka, csak a második kötet van meg, a Krónikák könyvétől a Siralmak könyvéig (Paralipomena— Lamentationes), s ebben is a 241. kézi számozású levélen (= Fol. [B₂] a–b) látható az a rész, amelyet a most felfedezett pergamen töredéken is olvashatunk. E kötet őrzi eredeti, fatáblás vaknyomásos gótikus, bambergi bőrkötését.

A bibliai hely a következő: Sirach seu Ecclesiasticus — ez utóbbi élőfejként rövidítve rubrummal a lefejtés és megtisztítás után láthatóvá is vált a töredék tetején — vagyis *Sirák könyve*:

Liber Iesu filii Sirach 46,10–16; 46,22–23, 47,1–6

Fol. [B₂]a, hasáb α (a jelölt rövidítések feloldásával):

1. sor: a numero sexcentorum milium pedum
20. csonka sor: im|| perium: et unxit principes...

Fol. [B₂]a, hasáb β:

1. sor: non accepit: et non accusavit illum
19. csonka sor: ...[hom]inem fortem in bello:

Sir 47,12–17; 47, 24–31, 48,1

Fol. [B₂]b, hasáb α:

1. sor: tem|| pora usque ad conservationem vite:
20. csonka sor: [no]|| men tuum et delectus...

Fol. [B₂]b, hasáb β:

1. sor: que delebit opera sua: neque perdet a
20. csonka sor: ...[ig]nis: et verbum ipsius quasi

A 36 soros Biblia. Ismereteink szerint Magyarországon nincs B36, és eddig töredéke sem került elő, éppen ezért a magyar szakirodalom nem is foglalkozott vele részletesebben, különösen nem az utóbbi évtizedek német szakirodalmát tekintve. Ezért hasznos röviden összefoglalni a vele kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat.

² *Biblia*. [Lat.] [Mainz, typogr. Bibliae 42 linearum (= Johann Gutenberg), c. 1454–55.] Faksimileausgabe. Bd. 1–2. Leipzig, Inselverlag 1913–1914. A faksimile kiadásban a *42 soros Biblia* kötését a fuldai példány egykorú, eredeti, Bambergban készült kötése alapján reprodukálták. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára gr. Vigyázó Ferenc számozott faksimile példányát (Nr. 182) őrzi.

³ Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts. Leipzig, 1925.

CS 122

a in cunctis secretis milium probi-
 ter inducere illos in heredita-
 tem etiam que manet sac et
 mel. Et dicit dñs ipi caloph for-
 tudinē: et utq; in senectute
 pmanere illi uterq; ut asende-
 ret in excelsum et fructu: et scit
 ipi? oppugnet hereditate. Et ut
 dicit om̄ es km̄ ista: q̄ bona i
 obsequi sancto dno. Et ind. ad
 fragilis suo post. quoru nō est
 torquēre eor. q̄ nō auerit sum
 a dno. ut sit memoria illor in
 benedictione. Et oīa toru pū-
 sulant de loro suo: et non t
 ut pmanere: q̄ nō
 re ad hnos illos sanctos vira-
 rū gloria. Dilect? a deo suo la-
 muet. ppheta dñi. renouant
 viciū: et vixit pūctura

nō accipit: et nō accusavit illū
 homo. Et post hoc dormiuit.
 u noni fecit regi et ostendit illi
 finē vitę sue: et exaltavit voce
 e? de ira in ppheta dicitur impi-
 tati in gentis. **XVI**
Quasi si surrexit nathā pro-
 pheta in ier. dauid. Et quasi
 ad ipos sep. arat? a tunc: sic da-
 uid a filio isrl. cum leomb; lu-
 su quasi in aguis: et in ortis se-
 mini tect. dicit in aguis om̄i-
 se iudicē. et sua inq̄nd. in or-
 tidi. gignam et abster. appro-
 brū de pene: in tolledu manū
 in. Et dicit dñi et iudicē
 gelit: ubi iuravit dñm om̄i-
 poterit. Et odit in dicitur eius
 tūm forem in bello:

A világon kb. negyedannyi maradt fenn belőle mint a B42-ből. A B42-vel szemben, amely tipográfiai-
lag valóban nagyobb gondnal készült, a B36 értéke elsősorban abban áll, hogy ritkább. Miként a B42-nek,
a B36-nak sincs kolofónja. 884 levél terjedelmű, ebből 882 levél nyomtatott, két hasábos, 36 soros, betűi
nagyobbak, mint a B42-é. Az ősnymotatvány korszak legnagyobb terjedelmű könyve. Minthogy kevesebb
sört nyomtattak egy oldalra (1764 nyomtatott oldal, a B42 pedig 1286 oldal), 36 százalékkal több papír, il-
letve pergamen kellett hozzá. Tehát mind a szedés, mind a nyomtatás jóval több időt igényelt. A kutatások
azt mutatják, hogy a B36 valószínűleg lényegesen kisebb példányszámban jelent meg, így még kevésbé
volt nyereséges, mint a B42.

Már a Helmasperger-féle jegyzőkönyvből kiderül, hogy Gutenbergnek kétféle nyomtatási terve és be-
tűkészlete létezett, az egyik a B42 nagyvállalkozása Fusttal közösen, a másik a mindennapi megélhetést
biztosító kisvállalkozások: búcsúcédulák, nyelvtankönyvek, kalendáriumok megjelenítése. Ezt támasztja
alá a 30 és 31 soros búcsúcédulák párhuzamos kiadása. A 36 soros Bibliát a mainzi Donatus és Kalendá-
rium betűtípusból kifejlesztett betűkkel szedték, illetve nyomtatták. A B36 betűkészlete, melyet először
Zedler állított össze táblázatban⁴, mindenesetre korlátozottabb. Míg a B42-höz 290, addig a B36-hoz 196
féle betűt és jelet használtak: 22 nagybetűt, 164 kisbetűt és 10 további jelet. Egyes kutatók szerint a B36
nem olyan szép. Valóban szembetűnő, hogy feltehetően a sietség miatt olykor túl sok a nyomdafesték a
betűkön.⁵

A nyomtatás helye. Zedler azt a következtetést vonta le a meglévő 36 soros teljes, vagy csaknem teljes
Biblia-példányokban felhasznált – vízjelek szerint tízféle – papírfajtából, hogy kb. 70 példány jelent
meg papírra és még 3 pergamenre nyomva. Geldner szerint majd másfélszer annyi, 80–90 papír és 10–20
pergamen, összesen tehát 100 körüli példány⁶ lehetett. Freys az újabban felfedezett B36 töredékeket hét
különböző pergamen példányból eredezteti.⁷ Itt kell megjegyezni, hogy a B36-hoz használt papírokat ki-
zárólag Bamberg vidékén másolt kódexekben használták, Mainz környéki kéziratokban nem fordulnak
elő. Ez az első érv amellest, hogy valószínűleg Bambergban nyomtatták. A második, hogy a fennmaradt
példányok provenienciája is Bambergre és környékére helyezhető, a harmadik, hogy a töredékek eredeti
származáshelye is vagy Bamberg, vagy bajor kolostorok. További, negyedik érv, hogy a korabeli kötésben
megmaradt köteteket eredetileg Bambergben kötötték be.⁸ Végül az ötödik nyomós érv, hogy a pári-
zsi Bibliothèque Nationale-ban őrzött B36 elején a szövegkezdő festett F iniciáléban Dr. Peter Knorr
bambergi kanonoknak és egyben a Bamberg melletti Hallstadt főplébánosának címere látható.⁹ Pályá-
ja elején Knorr a bambergi választófejedelem szolgálatában állt, s mint ilyen, majd pedig mint kanonok
szoros kapcsolatban állt a bambergi püspökkel, Georg I. von Schaumberggal. A B36 nyomtatása éppen
e szoros kapcsolat idejére, 1458–61-re esik. Geldner feltételezi, hogy Knorr a nyomtatási költségekhez is
hozzájárult.

⁴ ZEDLER, Gottfried: *Die Bamberger Pfisterdrucke und die 36zeilige Bibel*. Mainz, 1911. (Veröffent-
lichungen der Gutenberg-Gesellschaft 10–11.) 112–113. Ennek alapján készült a GfT 1802. táblája (l. a
3. sz. jegyzetet).

⁵ SCHNEIDER, Heinrich: *Der Text der 36zeiligen Bibel und des Probedrucks von circa 1457*. In: Gu-
tenberg Jahrbuch 1955, 57–69.

⁶ GELDNER, Ferdinand: *Die Buchdruckerkunst im alten Bamberg 1458/59 bis 1529*. Bamberg, 1964.
18–19, 22 – WIDMANN, Hans: *Der gegenwärtige Stand der Gutenberg-Forschung*. Hrsg. von — —. Stutt-
gart, 1972. Az addigi szinte teljes Gutenbergre vonatkozó irodalommal.

⁷ FREYS, Ernst: *Neue Bruchstücke der 36zeiligen Bibel*. In: Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1940,
Gutenbergheft, 273–278.

⁸ GELDNER, Ferdinand: *Alte Bamberger Einbände der 36 zeiligen Bibel*. In: Gutenberg Jahrbuch
1952. 173–175.

⁹ GELDNER, Ferdinand: *Ein neuer Hinweis auf Bamberg als Druckort der 36 zeiligen Bibel: Das
Wappen des Peter Knorr im Exemplar der Bibliothèque Nationale*. In: Gutenberg Jahrbuch 1964. 48–51.

p̄ora usq; ad obseruationē uite:
 ut laudaret nomē sapientū dñi
 et amplificarent mane dei lac-
 rime: sp̄us purgavit p̄ca illi-
 us: et reuertit in terrā cornu
 r̄i. Et dedit illi reuerentiā regni:
 ⁊ sedem gl̄ie in isrl̄. Post ip̄m
 surrexit filius senlacus: ⁊ p̄ces
 illū dedit om̄i potentia iunior-
 rum: Salomō imperavit in di-
 ebus pacis: cui subiecit deus om-
 nes hostes ut diceret domini
 noīe suo: et pararet sanctitatē
 in sempiternū quemadmodū re-
 dicitur in iudicium suo. Et ip̄s
 r̄us est quasi flumē sapientia:
 et fr̄a rececit aīa sua. Et rep̄it
 ī tōparationibus: r̄inguita: ad
 insulas longe diuisas
 man r̄us: et d̄i celis

q; dedit opa sua: neq; p̄dit a-
 frue nepores electi sui: et semē
 eius qui diligit dñm: nō corrū-
 pt. Dedit aut reliquū iacob ⁊
 dauid de ip̄a s̄cipit: et finem ha-
 bit: salomō nō p̄bis suis. Et
 dēiūgit post se de semine suo
 gr̄is bulicā et immūti a pru-
 dencia roboam: qui auertit gr̄e-
 rem consilio suo: et irobo a fi-
 lio iabadi qui peccare fecit isrl̄:
 ⁊ dedit viam peccadi r̄stram: ⁊
 plurima reddidit auertit p̄ca ip-
 sor. Dade nō auertit illos
 a fr̄a sua. Et quiescit om̄is ne-
 quitas usq; dum pueniet ad
 illos r̄fensio: et ab om̄ib; pre-
 latis liberavit eos. **XVIII**
 ⁊ surrexit helias: p̄b̄nā q̄
 nis: et uertit isrl̄ dñi

Régebben a *B36*-ot korábban tartották a *B42*-nél, ma már tudjuk, hogy a munka gyorsítása és egyszerűsítése végett a *B42* szolgált a nyomtatás alapjául. Erre bizonyíték a stuttgarti Württembergische Landesbibliothek *B36* példánya. Ebben az a₁₀ levél verzó oldalán a β hasáb 1. sorában a „portans” után nem a „ramum” szó következik (vagyis hogy a bárkából kiküldött galamb olajágat hozott vissza), hanem ezután kimaradt a *B42* egy teljes lapjának szövege. Ez a teljes lapnyi szöveg a *B42*-ben így fest: a b₇ verzó β hasáb utolsó szava „portans”, s a b₉ rektó α hasáb első szava az az „eorundem”, amellyel a *B36* folytatódik a „portans” szót követően.¹⁰ A *B42* b₈ levelének két oldalára nyomtatott szöveg maradt ki tehát a *B36*-ból: Mózes első könyve 8. fejezet 11. vers közepétől a 11. fejezet 1. vers utolsó szaváig. A *B42* első 9 levelét háromszor szedték ki, ennyi variánsa ismert (GW 4201), a *B36* elejét kétszer. A *B36* többi ma ismert példányában az egy lapnyi szövegkihagyást már korrigálták!

A nyomdász. Abban mindenki egyetért, hogy a *B36* nyomdása mesterségét csak Mainzban tanulhatta⁶. Gutenberg mainzi tanítványai közé tartozott Heinrich Keffer, aki Mainzból ment Bambergba (és később onnan a közeli Nürnbergbe). Geldner korábban őt tartotta a *B36* nyomdászának.¹¹

Zedler Albrecht Pfistert gondolta a *B36* nyomdászának, sokáig *Pfister-Bibliának* is hívták a szakirodalomban. 1460/61-ben viszont Pfister már kinyomtatta Bambergban az *Ackermann von Böhmen* c. művet ugyancsak a Donatus és Kalendárium betűtípusával. Gutenberg ekkor már a *Catholicon* nyomtatta Mainzban. Úgy tűnik, Gutenberg eladott neki egy frissen öntött készletet ebből a betűtípusból.

A klerikus Ulrich Helmasperger, akinek a nevéhez fűződik a Fust és Gutenberg perével kapcsolatos híres okirat, császári jegyző és egyben a mainzi érseki székhely felelős vezető közjegyzője volt, s maga is bambergi. A bambergi egyházi vezetés élén ekkor olyan emberek álltak, akik nagyon is nyitottak voltak a nyomtatás kínálta új lehetőség iránt, és áldoztak is erre. A vállalkozás anyagi támogatója feltehetően az a Georg I. von Schaumberg, aki 1459-től 1475-ig bambergi püspök (sőt Fürstbischof), és aki – mint egyben a terület fejedelme is – a bambergi kolostorokban végbevitt reformjáról volt nevezetes. Titkára a később nyomdásszá lett Albrecht Pfister volt. Georg von Schaumberg egyházkerülete nagyobb templomait és kolostorait egységes szövegű *Bibliával* akarta ellátni, amelyet csak a nyomtatott szöveg tesz lehetővé. Pfister tehát, legalábbis a kiadói oldalról, tevékeny részese lehetett a *B36* megjelenésének. Mindez, vagyis hogy egyházi támogatással jelent meg a *36 soros Biblia*, arra is feleletet ad, hogy nem az anyagi hasznot, a kiadás gazdaságosságát kellett szem előtt tartani, sőt magyarázatul szolgál a nagyobb betűtípus megválasztására is, mert monumentálisabb formában szándékoztak kihozni azt. Esetleg az is szempont lehetett, hogy egy kolostori közösség előtt a felolvasáshoz is praktikusabb volt a nagyobb betűtípus.

Jelenlegi ismereteink szerint a legvalószínűbb, hogy a *B36*-ot egy munkaközösség nyomtatta, amelyben Gutenberg is, Keffer is mint nyomdász vett részt, de Pfistert éppúgy, mint a bambergi püspököt, s néhányat a bambergi kanonokok közül mint kiadót, illetőleg a kiadást anyagilag támogatókat ide kell számítanunk. Cornelia Schneider Dr. Konrad Humery mainzi városi jogászt is ezek közé sorolja.¹²

¹⁰ DOLD, Alban: *Die Beweisstücke für die Priorität der B42 vor der B36*. In: Gutenberg Jahrbuch 1951. 48–51. – A szövegkihagyásra először Karl DZIATZKO hívta fel a kutatók figyelmét *Gutenbergs früheste Druckerpraxis* c. tanulmányában (Sammlung bibliothekswiss. Arbeiten, Heft 4, Berlin, 1890, 94–95.). Dold fenti cikkében további fontos megfigyeléseket tett a *B36*-tal kapcsolatban.

¹¹ GELDNER, Ferdinand: *Hat Heinrich Keffer aus Mainz die sechsendreissigzeilige Bibel gedruckt?* In: Gutenberg Jahrbuch 1950. 100–110.

¹² SCHNEIDER, Cornelia: *Gutenberg – der Erfinder und seine Bücher*. In: Gutenberg. 550 Jahre Buchdruck in Europa. [Ausstellung ... der HAB Wolfenbüttel... 1990.] Weinheim, VCH, Acta humaniora, 1990. 45–51.

A nyomtatás ideje. 1911-ben Zedler 1457/58-ra datálta⁴ a B36 megjelenését, Kirchner könyvészeti lexikona¹³ és Geldner¹⁴ 1459/60-ra, az LGB²¹⁵ 1458/59-re. A párizsi Bibliothèque Nationale, mely azonkívül, hogy egy teljes példány birtokában van, őrzi a wolfenbütteli példányból származó utolsó nyomtatott levelet is, amelyre a rubrikátor 1461-es évszámmal bejegyezte munkája befejezését. Ezek alapján a B36 megjelenését mindenképpen 1461 előttre kell datálni, az LGB² 1458/59-es dátuma tűnik a legelfogadhatóbbnak.

Az őrző könyv. Nem valószínű, hogy Magyarországon valaha is lett volna B36. Mint láttuk, elég kis példányszámban jelent meg, és határozott céllal, s feltehetően a legtöbb példány számára meghatározott célállomással. A kis méretű, alig 16 cm-es őrzőkönyvet (Cb 122), amelyet a B36 e féllevélnyi töredéke borított, így bekötve hozhatták Németországból Sopronba hazatért diákok vagy egy tanárember. Három nyomtatványt tartalmaz:

1. SCHULTINGIUS, Cornelius: Tragicomedia Constantini Magni, primi imperatoris et S. Helenae. Köln, S. Hemmerden, 1602.
2. SCHONAEUS, Cornelius: Terentius Christianus. Pars 2, qua continentur sacrae comediae sex: Susanna, Daniel, Triumphus, Typhlus, Pentecostae, Ananias. Köln, G. Grevenbruch, 1602.
3. — Pars 3: Baptistes, Dyscoli, Pseudostratigotae, Cunae, Vitulus, quibus adiecti sunt liber Elegiarum et alter Epigrammatum. Köln, G. Grevenbruch, 1603.

Az iskoladrámáknak nagy hagyománya van Magyarországon is. A 16. század közepétől a 18. közepéig hazánkban a színház egyedüli formája a iskolai színjátszás. Elsősorban a rendi iskolákban, a ferencesek, pálosok, piaristák, s különösen a jezsuiták tanintézeiteiben,¹⁶ de olyan városokban mint Sopron, a színelőadások a protestáns iskolákban is rendkívül népszerűek. A soproni iskolai színjátszásról Csatkai Endre számolt be.¹⁷ A soproni színjátszás első adata 1412-ből való. Sokáig templomi színjátékok formájában okították és szórakoztatták a közönséget. A templom illetén szerepét vette át később az iskola. A színház-történetben az iskoladráma önálló műfajjá lett, s jelentős szerepet töltött be egész Közép-Európában. A soproni evangélikus líceum előadásairól mind az egyházközség, mind a város számadáskönyvei tudósítanak. Ezeket Gottlieb Gamauf másolatában ma az OSzK Kézirattárában őrzik.¹⁸ Érdemes megemlíteni, hogy Lackner Kristóf (1571–1631), Sopron polgármestere maga is írt iskoladrámákat (vö.: RMNy 1112 és 1133). Nagyon is elképzelhető, hogy a B36 őrzőkönyvét, Schultingius és Schonaeus drámáit is olvasta.¹⁹ Klesch Dániel (1650–60 között volt az iskola rektora) egyik könyve előszavában elmondja,²⁰ hogy a soproni líceum diákjai több Terentius és Plautus nyomán írt darabot adtak elő. Hadd utaljak itt vissza az őrzőkönyv *Terentius Christianus* c. kolligátumaira.

* * *

¹³ KIRCHNER, Joachim: *Lexikon des Buchwesens*. Bd. 1–4. Leipzig, 1952–53. 1. köt. 76.

¹⁴ GELDNER, Ferdinand: *Die deutschen Inkunabeldrucker*. Ein Handbuch der deutschen Buchdrucker des XV. Jahrhunderts nach Druckorten. Bd. 1: Das deutsche Sprachgebiet. Stuttgart, 1968. 47–48.

¹⁵ *Lexikon des gesamten Buchwesens* (= LGB²). Stuttgart, Anton Hiersemann 1987–. 1. köt. 347.

¹⁶ STAUD Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai*. P. 1–3. 1561–1773. Bp. 1984–88, MTA Irodalomtudományi Int. (A magyarországi iskolai színjátékok forrásai és irodalma.) 1. köt. Bevezető.

¹⁷ CSATKAI Endre: *Soproni iskolai színjátékok a 17–18. században*. In: A színpad. Színházstudományi szemle. Szerk. HONT Ferenc – STAUD Géza. 1936, 265–270.

¹⁸ Quart. Germ. 285, 414.

¹⁹ Köszönöm BORSA Gedeonnak, hogy erre figyelmemet fölhívta, és nagyon köszönöm hasznos észrevételeit.

²⁰ KLESCH, Daniel: *Donorum Dei bonorum et perfectorum Sacer Septenarius*. ... Hall in Sachsen, 1676. 30. (RMK III 2746)

A kötés kutatás egyik feladata, hogy 1. a különböző stíluskorszakok szerint díszített kötéstáblákat a rajtuk látható motívumok alapján időben és térben elhelyezzük, vagyis, hogy meghatározzuk, hogy mikor és hol, szerencsés esetben, hogy ki kötötte a kérdéses könyvet. (A „ki” kérdésére adott felelet azonnal magában foglalja a választ a „mikor” és „hol” kérdésére is.) 2. A díszítetlen kötésekkel nehéz dolgunk van, ott valamelyest a kötéstechnikai jellemzők (oromszegés, a fűzés, a könyvttest, ill. bordák és a táblák összeillesztésének módja, kapcsok és veretek stb.) segíthetnek, ha a kötés kutató a könyvkötésnek mint műveletnek a hogyanját ismeri. 3. A papír és pergamen töredékekkel borított könyvek esetében maga a töredék képviseli az értéket, olykor a belekötött könyvnél nagyobbat. A kéziratos töredékeket hazánkban a Mezey László, majd Vizekely András vezette *Fragmenta Codicum* csoport tagjai dolgozzák fel. A könyvek kötéseiként megőrződött kódextöredékek vizsgálatának művelődéstörténeti jelentőségét a csoport eredményes működése bizonyítja. A nyomtatott lapokba kötött könyvek kötéseire viszont nincs aki gondot fordítson. Ezek rejtett kincs mivoltára jó példa ez a most ismertetett soproni *B36* töredék. Minden bizonnyal akad több hasonló értékes nyomtatványtöredék is magyar könyvtárakban.

A 16–17. században olcsó könyvkötőanyagként használták a pergamen íráshordozók egy részét, s mint Madas Edit írja egyik legutóbbi cikkében,²¹ egy-egy aktualitását veszített vagy sérülés folytán használhatatlanná vált pergamenre írt kézirat, vagy pergamenre nyomtatott könyv lapjainak története egy-egy könyvkötőműhelyben ért véget. Gyakran találkozhatunk papírra nyomott korai töredékekkel is a kötéstáblán belül, olykor kötésként kívül is. Nem véletlen, hogy H. M. Nixon kézikönyvnek is kiváló kötéstörténeti albumában²² két értékes és ritka nyomtatott könyvborítót is tárgyal. Angliában hamar fölfigyeltek a pergamen töredékek művelődéstörténeti jelentőségére. Neil Ker²³ könyvet állított össze az oxfordi kötésekhez kiragasztott előzékként használt középkori pergamen kódextöredékekről. Osztályozta is a kódextöredékeket aszerint, hogy az az előzék kiragasztott vagy röplő része volt-e, esetleg tömítőanyag vagy gerincerősítő csík, vagy könyvkötés. Egyébként az érdektelenné vált pergamen kéziratok ilyen hasznosítása Oxfordban és Cambridge-ben a 16. század folyamán igen általános volt, a 17. század folyamán pedig Európa-szerte gyakorolták.

Hátra van még annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért kisebbek a *B36* e pergamenlap töredékének betűi itt, mint a papírpéldányokban. Ez a felhasznált anyag természetéből következik. A pergamen, különösen ha az a könyv külső borítója, nagyon érzékeny a levegő páratartalmára. Változtatja méretét és szárazságot szugorodik. Erről Münchenben meg is győződtem, ahol a *B36* papírra nyomott kötetének egy-egy oldalán a sorokat összemértem az ugyanott őrzött *B36* tüz pergamenlap töredékével.²⁴ A 18. sornál, vagyis a lap felénél már csaknem félsornyi, azaz 3–4% függőlegesen a rövidülés.

ROZSONDAI MARIANNE

A körtvélyesi kolostor „nyomdája”. A Máramaros megyében fekvő Körtvélyes (Hrušovo) ortodox kolostorában működő nyomdáról – a mai ismeretek szerint – elsőként Lucskay Mihály görög katolikus

²¹ MADAS Edit: *Egy 12. századi prédikációs gyűjtemény töredékei magyarországi könyvtárakban* In: MKSz 1993/3, 250–253, 261–262.

²² NIXON, Howard M.: *Broxbourne Library*. Styles and designs of bookbindings from the 12th to the 20th century. Selected and described by —. London, 1956. Nr. 6 és Nr. 16.

²³ KER, Neil R.: *Fragments of medieval manuscripts used as pastedowns in Oxford bindings with a survey of Oxford binding c. 1515–1620*. Oxford, The Oxford Bibliographical Society, 1954.

²⁴ Vö. GW 4202: a töredékek lelőhely felsorolásában Münchennél. — Ezeket a töredékeket 1904-ben találta Ernst FREYS, a töredékek mellett ott őrzik ma is sajátkezü, erről készült jegyzékét. Valamennyi kötésként szolgált korábban. In: *Beiträge zur Geschichte der Renaissance und Reformation*. München-Freising, 1917. 97.